

УДК 159.98:331.548-053.6

Чумак Віктор Вікторович, доцент, доцент кафедри психології Бердянського державного педагогічного університету.

e-mail: Chumak-VV@yandex.ru; V_Chumak@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Анотація

На основі теоретичного аналізу в роботі уточнено зміст та структура поняття «професійне самовизначення». Визначені психологічні особливості професійного самовизначення в юнацькому віці. Виявлено, що професійне самовизначення – це процес активної орієнтації суб'єкта у світі професій, пов'язаний із пошуком сенсу трудової діяльності, внутрішніми і зовнішніми конфліктами, професійними і життєвими кризами; це процес виборів, який періодично повторюється впродовж всієї професійної кар'єри людини. В структурну схему цього поняття входять такі компоненти: індивідуально-типологічні особливості особистості, уявлення про себе та світ професій, соціальні фактори.

В юнацькому віці період навчання у вищих закладах освіти характеризується освоєнням системи основних ціннісних уявлень, що характеризують дану професійну спільність, здобуттям професійних знань, умінь, навичок. Відбувається розвиток професійно-важливих особистісних якостей, починає формуватися професійна самосвідомість, професійна придатність. На стадії цілеспрямованої підготовки до обраної професійної діяльності динаміка професійного самовизначення в значній мірі починає визначатися дидактичною системою професійного навчання і характером взаємовідносин здобувачів освіти один з одним, з викладачами. Прийняття професійної ролі досягається тільки на четвертому році навчання, коли можна говорити про формування професійної самосвідомості.

Виявлено, що рівень професійного самовизначення у здобувачів освіти четвертого курсу вище ніж у першого. Це обумовлено цілеспрямованою підготовкою до професійної діяльності.

Ключові слова: *професійне самовизначення, професійна самосвідомість, вибір професії, професійна ідентичність, юнацький вік.*

Чумак Віктор Вікторович, доцент, доцент кафедри психології Бердянського державного педагогічного університету.

Chumak Viktor, docent, docent department of Psychology, Berdyansk State Pedagogical University.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION IN YOUTHFUL AGE

Summary

On the basis of theoretical analysis in the paper, the content and structure of the concept of "professional self-determination" are clarified. The psychological features of professional self-determination in adolescence are determined. It has been found that professional self-determination is the process of active orientation of the entity in the world of professions associated with the search for the meaning of labor activity, internal and external conflicts, professional and life crises; This is the election process that is periodically repeated throughout the professional career of a person. The structural scheme of this concept includes the following components: individual-typological features of the individual, the idea of themselves and the world of professions, social factors.

In the youth age, the period of education in higher education institutions is characterized by the development of the system of basic value representations that characterize this professional community, gaining professional knowledge, skills, skills. There is a development of professional-important personal qualities, a professional self-consciousness, professional suitability begins to form. At the stage of purposeful preparation for the chosen professional activity, the dynamics

of professional self-determination is largely begins to be determined by the didactic training system and the nature of the relationship of education claims with each other, with teachers. Adoption of a professional role is achieved only in the fourth year of study when we can talk about the formation of professional self-consciousness.

It has been found that the level of professional self-determination in the formation of education of the fourth year is higher than that of the first. This is due to a purposeful preparation for professional activity.

Keywords: *professional self-determination, professional self-consciousness, professional choice, professional identity, youth age.*

Актуальність дослідження обумовлюється тим, що приблизно 40% молоді обирають професію, яка не відповідає їхнім здібностям, інтересам і внутрішнім переконанням. Наслідком цього є розчарування і навіть психічні розлади. Невдале вирішення проблеми юнацького самовизначення в світі професій веде до обмеження можливостей самореалізації, особистісним деформаціям, домінуванню астенічних почуттів. Незавершеність професійного самовизначення, розтягнутість його в часі є причиною недостатньої задоволеності частини людей своєю професією і зниження ефективності діяльності, що негативно впливає на психічне здоров'я людини. Це дає підстави зробити припущення, що в даний час залишається до кінця нерозв'язаною проблема підготовки висококваліфікованих, конкурентоспроможних фахівців. Виникає необхідність визначити особливості професійного самовизначення в юнацькому віці.

Центральним поняттям у роботі є професійне самовизначення. Теоретико-методологічні основи в питанні самовизначення були закладені С. Л. Рубінштейном, які він розглядає з точки зору залежності об'єкта від внутрішніх параметрів, заломлюючись в зовнішніх діях. Таким чином, самовизначення виступає як самодетермінація особистості і виражається через активну природу «внутрішніх умов» [14]. Погляди С. Л. Рубінштейна,

доповнює в своїх роботах К. А. Абульханова-Славська, розглядаючи самовизначення особистості як суб'єкт діяльності, вказуючи, що «з самовизначенням індивіда пов'язано не тільки протистояння суспільної необхідності або громадському примусу ... але і активна або пасивна реалізація індивідом суспільної детермінації, що становить індивідуальний спосіб суспільного буття» [3].

Питання про активну життєву позицію в процесі самовизначення також піднімав М. Р. Гінзбург, відзначаючи, що самовизначення – це «вузлова проблема взаємодії індивіда і суспільства, в якій як у фокусі висвічуються основні моменти цієї взаємодії: соціальна детермінація індивідуальної свідомості і роль власної активності суб'єкта в цій детермінації» [5].

В. Ф. Сафін і Г. П. Ників, розглядаючи психологічний аспект самовизначення, відзначили, що намічається тенденція використовувати це поняття «в широкому діапазоні значень – від прийняття життєво важливих рішень до одноактних самостійних вчинків» [15].

Широта значення поняття «самовизначення» відзначалася багатьма авторами у вузькому сенсі – від локальних вчинків конкретного індивіда до прийняття ним важливих життєвих рішень і пошуку цілей і сенсу життя. Одним з основоположників теорії двохплановості як цілісної характеристики самовизначення була Л. І. Божович. На її думку, починаючи з раннього юнацького віку самовизначення реалізується через вибір професії та пошук сенсу свого існування, однак до завершення юнацького віку двохплановість зникає. Таким чином, самовизначення має два полюси: перший – позачасовий, позапросторовий передбачає вибір або створення нескінченної кількості ціннісних інваріантів і другий – кінцевий з конкретними завданнями та термінами їх виконання. З цієї точки зору особистісне самовизначення направлено на позачасовий полюс, реалізуючись через акти професійного, соціального, творчого і сімейного самовизначення [4].

Є. О. Клімов визначає професійне самовизначення як один з найважливіших проявів психічного розвитку людини, як процес його

становлення в якості повноцінного учасника співтовариства професіоналів і – більш ширше – соціального співтовариства в цілому [11].

На думку В. О. Толочєка, важливою складовою самовизначення – професійна самосвідомість, загальна структура якої така:

1) усвідомлення своєї приналежності до певної професійної спільності («ми – токарі», «ми – металісти», «ми – працівники»);

2) знання й усвідомлення своєї відповідності професійним еталонам і свого місця в співтоваристві із згідно системою соціальних ролей («новачок», «один із кращих фахівців»);

3) знання людини про ступінь його визнання в соціальній групі («мене вважають хорошим фахівцем»);

4) знання про свої сильні і слабкі сторони, шляхи самовдосконалення, вірогідні зони успіху і невдач («тут потрібне терпіння»), про свої індивідуальні способи успішної дії, про свій індивідуальний стиль діяльності;

5) уявлення про себе і свою роботу в майбутньому.

Наступна найважливіша складова професійного самовизначення – професійна придатність, умови і шляхи її формування [16; 17].

Можна виділити такі рівні професійного самовизначення: а) гностичний (перебудова свідомості і самосвідомості); б) практичний (реальні зміни соціального статусу людини) [16].

Е. Ф. Зеєр вивчає питання професійного самовизначення особистості в контексті психології професій. Відповідно, значно розширюється галузь обговорюваних умов становлення особистості як професіонала. Найважливішим із них виступає проблема особистого сенсу у професійній діяльності. Протягом життя особистість змінюється. На різних етапах онтогенезу (дитинство, підлітковий вік, рання юність тощо) одні і ті ж завдання професійного самовизначення можуть розв'язуватися по-різному. У цілому, самовизначення є не просто вибором професії з альтернатив, а творчим процесом розвитку особистості [10].

Процеси самовизначення обумовлюються як зовнішньою економічною ситуацією в регіоні, так і самим особистісним розвитком людини. Так, зокрема, для багатьох людей віком від 30 років питання професійного самовизначення знов стають актуальними. У зрілості, разом із позитивними процесами формування важливих професійних якостей, інтеграції робітника у професійну культуру і середовище, часто відбуваються і деструктивні зміни. Частина працівників, не задоволена своїм професійним і посадовим статусом, проводить ревізію свого трудового життя. При цьому позитивний досвід і досягнення можуть знижувати професійну мобільність, ускладнювати професійну міграцію. Компенсацією звуження професійного простору може бути прагнення до придбання різного роду формальних критеріїв професіоналізму – «здобуття» нагород, посад, звань [16; 17].

У літньому віці в людини часто виникають сумніви щодо доцільності виходу на пенсію, оскільки вона відчуває, що не вичерпала свій професійний потенціал, не дивлячись на професійну втому. Її досвід і важливі професійні якості можуть ставати все більш соціально незатребуваними або сприйматися як такі. Ці негативні моменти наближають соціальне старіння. Позитивний варіант розвитку професійної кар'єри – моніторинг (наставництво, різні форми надання професійного досвіду). На цьому етапі знов виникає проблема самовизначення, але вже є більш актуальною не у вузько професійній, а в широкій соціальній, суспільно-корисній діяльності.

Професійне самовизначення, за Е. Ф. Зеєром, є затвердженням власної позиції у проблемній ситуації, що супроводжується конфліктами внутрішньо особистісного характеру [10].

Виявляючись як процес емоційно забарвленого ставлення особистості до свого місця у світі професій, професійне самовизначення детермінується соціально-економічними умовами, міжособистісними відносинами в колективі, віковими й іншими кризами. Але вирішальна роль належить активності особистості, її відповідальності за своє становлення. Професійне

самовизначення є важливим чинником самореалізації особистості в конкретній професії і культурі взагалі.

М. С. Пряжников досліджує обговорювану проблему в ряді інших суміжних. Так, якщо профорієнтація припускає «широкий комплекс заходів, який виходить за рамки психології і передбачає надання допомоги у виборі професії, то професійне самовизначення співвідноситься із «самоорієнтуванням» людини, що виступає в ролі суб'єкта самовизначення [13].

Професійне самовизначення конкретніше відображається формально (дипломи та ін.), відрізняється від особистісного самовизначення як складніше явище. Перше більше залежить від зовнішніх умов, а друге – від самої людини. Професійний вибір, на відміну від професійного самовизначення, можна розглядати як рішення, орієнтоване лише на найближчу перспективу людини [16; 17].

Самовизначення співвідноситься з такими поняттями як самоактуалізація, самореалізація, самосвідомість. Сутність професійного самовизначення полягає в пошуку і знаходженні особистісного сенсу в обраній, освоєній і виконуваній трудовій діяльності, а також – у знаходженні сенсу в самому процесі самовизначення. Його узагальнену сутність можна також визначити як «пошук такої роботи, яка давала б можливість одержувати заробіток (суспільну оцінку праці) по справедливості (відповідно до докладених зусиль і внеску людини в суспільство)» [16].

Узагальнення результатів теоретичного дослідження дає можливість уточнити сутність ряду взаємопов'язаних понять, що відображають процеси пошуку людиною як суб'єктом праці сенсів свого життя в суспільних та історичних умовах.

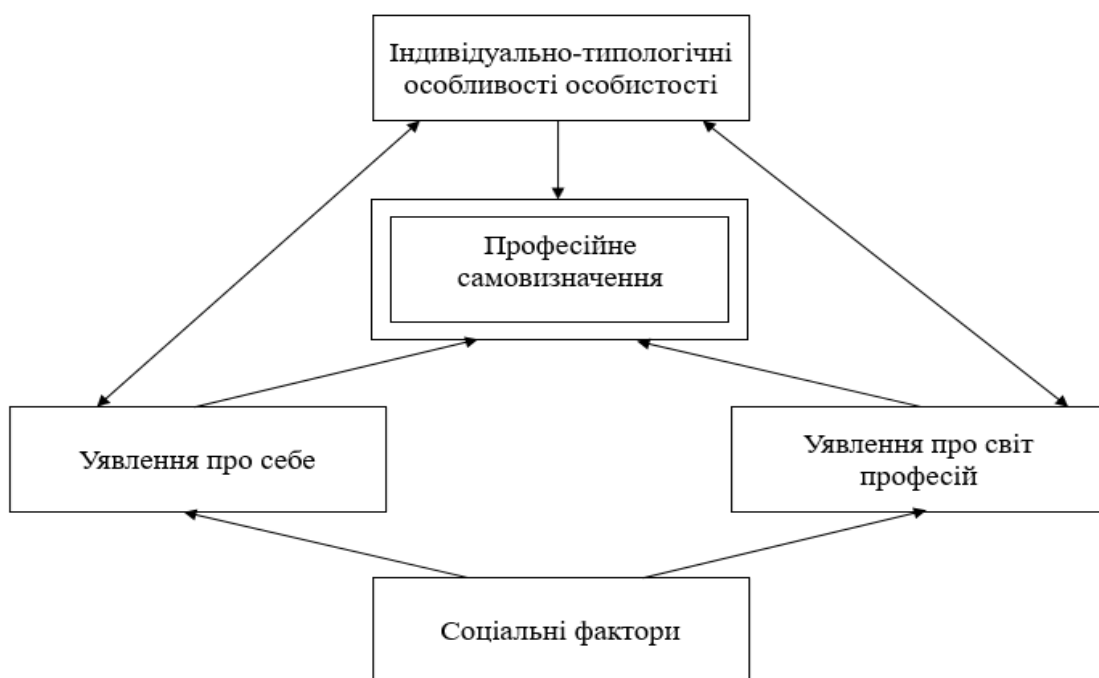
Професійне самовизначення людини як суб'єкта праці – процес його активної орієнтації у світі професій, пов'язаний із пошуком сенсу трудової діяльності, внутрішніми і зовнішніми конфліктами, професійними і

життєвими кризами; це процес виборів, що періодично повторюються впродовж всієї професійної кар'єри людини.

Вибір професії є визначальним актом, ключовим моментом професійного самовизначення суб'єкта, що конкретизує його цілі, сенси буття, переваги, відображає форми соціальної активності людини.

Професійна ідентичність – це процес і результат оптимального й адекватного узгодження «внутрішніх і зовнішніх умов» особистості суб'єкта праці; це процес *заломлення* «зовнішніх умов через внутрішні», що виявляється в ухваленні рішень, виборах, практичних діях, учинках людини, пов'язаних з його професійним і особистісним самовизначенням як суб'єкта праці, із соціалізацією – його становленням як особистості, як професіонала, з інтеграцією індивідуальних особливостей людини, актуалізованих його цілями й обставинами середовища життєдіяльності.

Отже, вибір професії, професійна ідентичність є важливими складовими професійного самовизначення особистості. Результати теоретичного дослідження надають можливість визначити структурні компоненти професійного самовизначення (рис. 1).

Структурна схема професійного самовизначення (рис. 1)

Для юнацького віку ціннісно-орієнтаційна діяльність має важливе значення. Така діяльність дає «не чисто об'єктивну, а об'єктивно-суб'єктивну інформацію, інформацію про цінності, а не про сутності». Ціннісно-орієнтаційний аспект професійного самовизначення являє собою вироблення системи цінностей, визначення своєї відповідності обраній професії, пошук свого покликання. Справді, розвиток професійного самовизначення тісно пов'язаний з формуванням узгодженої, несуперечливої системи ціннісних орієнтацій; визначенням умов і способів реалізації життєвих і професійних цілей; формуванням у свідомості індивіда цілісного образу «Я», в тому числі і образу професіонала. Стає очевидним той факт, що професійне самовизначення неможливо розглядати у відриві від життєвого і особистісного [1; 9].

Період навчання у вищих закладах освіти для здобувача характеризується освоєнням системи основних ціннісних уявлень, що характеризують дану професійну спільність, здобуттям професійних знань, умінь, навичок. Відбувається розвиток професійно-важливих особистісних якостей, починає формуватися професійна самосвідомість, професійна придатність. Відбувається «оволодіння і прийняття норм професійної діяльності та професійного спілкування, розуміння сенсу професії і своєї причетності до неї». Ситуація вибору сприймається цілісно, професійна підготовка здійснюється відповідно життєвим цілям і світогляду особистості. Особливо в юнацькому віці життя змушує особистість віддавати перевагу певним видам конкретної праці, цей період закінчується вибором певного місця роботи [1; 9].

На думку К. К. Платонова, в період професійної підготовки спостерігається наявність мінімуму соціальної зрілості особистості, в її структурі домінує вищий рівень – спрямованість, а в ній її вищий рівень – переконання, яким підкоряються і характер, і здібності, узагальнюючись у покликанні. «Мінімум соціальної зрілості особистості визначається наявністю усвідомлення людиною свого місця серед інших людей,

прийняттям особистістю соціальних норм, що визначають її здатність усвідомлено, активно і самостійно брати участь в житті суспільства, до якого вона належить, і наявністю усвідомленого прагнення до самовдосконалення» [12].

Відзначаючи передумови професійного самовизначення, П. А. Шавир виділяє дві групи. До першої групи належать «особливості особистості, які забезпечують можливість успішного вирішення проблеми вибору професії, але прямо не беруть участі в активізації цього процесу». Це – високий рівень розвитку абстрактного мислення, адекватність самооцінки власних якостей, сформованість вольових якостей, працьовитості; наявність трудового і життєвого досвіду, рівень загальної життєвої зрілості людини. Другу групу утворюють «різні компоненти спрямованості особистості, що динамізують процес професійного самовизначення і обумовлюють вибірковість реагування». Це потреба в професійному самовизначенні, навчальні та професійні інтереси і схильності, переконання і установки, ідеали, уявлення про життєві цінності; загальні особливості спрямованості особистості, що зумовлюють схильність до певної сфери діяльності [18].

На стадії цілеспрямованої підготовки до обраної професійної діяльності динаміка професійного самовизначення в значній мірі починає визначатися дидактичною системою професійного навчання і характером взаємовідносин здобувачів освіти один з одним, з викладачами. «Протиріччя між уявленнями особистості про професію (зміст і умови праці) і її реальною суттю, між уявленнями про себе як суб'єктами передбачуваної (або майбутньої) професійної діяльності та реальними можливостями – основні з тих, що зустрічаються на етапі професійної підготовки» [1; 9].

У процесі професійного навчання здобувач освіти проходить два рівня адаптації (прийняття ролей «студента взагалі» і прийняття професійної ролі), зазвичай другий рівень досягається тільки на четвертому році навчання, коли можна говорити про формування професійної самосвідомості [1; 9].

У міру просування професійної підготовки уявлення про професію формується і розвивається в перспективі цілісного життєвого шляху індивідуума. Рівень професійного самовизначення, задоволеність професією змінюються від курсу до курсу, що зумовлює появу до кінця навчання фахівців.

Для емпіричного дослідження психологічних особливостей професійного самовизначення в юнацькому віці було використано методики: вивчення статусів професійної ідентичності (А. А. Азбель, А. Г. Грецов); «Велика п'ятірка особистісних якостей» (А. Г. Грецов); деякі питання з анкети (Н. М. Аксьонова) [1; 7; 8].

А. А. Азбель, А. Г. Грецов виділяють такі статуси професійної ідентичності: невизначений стан професійної ідентичності; сформована професійна ідентичність; мораторій (криза вибору); нав'язана професійна ідентичність [8].

Невизначений стан професійної ідентичності

Стан характерний для людей, які не мають міцних професійних цілей і планів і при цьому не намагаються їх сформулювати, вибудувати варіанти свого професійного розвитку. Найчастіше цей статус мають особистості, батьки яких не хочуть або не мають часу проявляти активний інтерес до професійного майбутнього своїх дітей. Такий статус буває і у підлітків, старшокласників, які звикли жити поточними бажаннями, недостатньо усвідомлюють важливість вибору майбутньої професії.

Сформована професійна ідентичність

Ці люди характеризуються тим, що вони готові зробити усвідомлений вибір подальшого професійного розвитку або вже його зробили. У них присутня впевненість у правильності прийнятого рішення про їх професійне майбутнє. Цим статусом володіють юнаки та дівчата, які пройшли через «кризу вибору» і самостійно сформували систему знань про себе, професійні цінності, цілі і життєві переконання. Вони можуть усвідомлено будувати своє життя, тому що визначилися, чого хочуть досягти.

Мораторій (криза вибору)

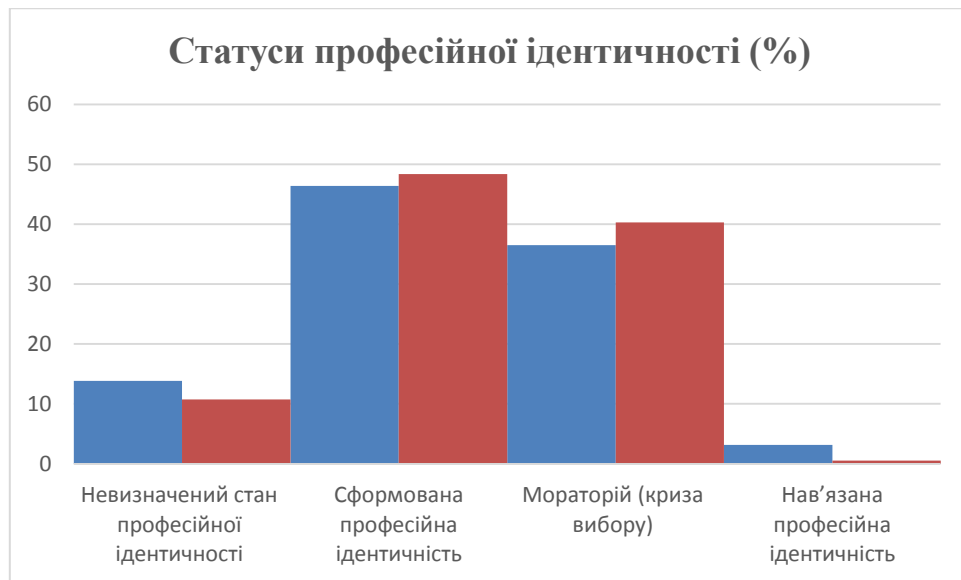
Такий стан характерний для людини, що досліджує альтернативні варіанти професійного розвитку і активно намагається вийти з цього стану, прийнявши осмислене рішення щодо свого майбутнього. Юнаки та дівчата розмірковують про можливі варіанти професійного розвитку, приміряють на себе різні професійні ролі, прагнуть якомога більше дізнатися про різні спеціальності та шляхи їх отримання. На цій стадії нерідко складаються нестійкі відносини з батьками і друзями: повне взаєморозуміння може швидко змінюватися нерозумінням, і навпаки. Як правило, більша частина людей після «кризи вибору» переходять до стану сформованої ідентичності, рідше до нав'язаної ідентичності.

Нав'язана професійна ідентичність

Цей стан характерний для людини, яка вибрала свій професійний шлях, але зробила це не шляхом самостійних роздумів, а прислухавшись до думки авторитетів (батьки, друзі). На якийсь час це, як правило, забезпечує комфортний стан, дозволяючи уникнути переживань з приводу власного майбутнього. Але немає ніякої гарантії, що обрана таким шляхом професія буде відповідати інтересам і здібностям самої людини. Цілком можливо, що в подальшому житті це призведе до розчарування в зробленому виборі.

Констатувальне дослідження було проведено в Бердянському державному педагогічному університеті. В дослідженні брали участь здобувачі освіти першого і четвертого курсів (спеціальність: «Психологія»). Були отримані такі результати: на першому курсі невизначений стан професійної ідентичності – 13,88%; сформована професійна ідентичність – 46,43%; мораторій (криза вибору) – 36,51%; нав'язана професійна ідентичність – 3,18%.

На четвертому курсі: невизначений стан професійної ідентичності – 10,75%; сформована професійна ідентичність – 48,39%; мораторій (криза вибору) – 40,32%; нав'язана професійна ідентичність – 0,54% (діаграма 1).

Результати констатувального дослідження (діаграма 1)

А. Г. Грецов виділяє такі особистісні якості, що входять у «велику п'ятірку»: екстраверсія – інтроверсія; нейротизм – емоційна стійкість; відкритість – закритість до нового досвіду; усвідомленість – незібраність; доброзичливість – ворожість.

(I) Екстраверсія – інтроверсія. Це спрямованість особистості на зовнішній або на внутрішній світ. У першому випадку людина товариська, оптимістична, активна, любить повеселитися, більш продуктивно виконує свою роботу в компанії, ніж на самоті. У другому – стримана, тверезо мисляча, відчужена, орієнтована не так на спілкування, як на справу. Такій людині складніше в колективі, вона індивідуаліст. Такі люди знаходять себе в діяльності, яка не потребує інтенсивного спілкування. Чим вище показник, тим яскравіше виражена екстраверсія.

(II) Нейротизм – емоційна стійкість (підвищена емоційність реакцій). Це показник емоційної стабільності. Стійкі люди проявляють спокій і впевненість, не схильні до бурхливого прояву почуттів. У них підвищена стресостійкість, вони продуктивно працюють у напружених ситуаціях. Ті ж, кому властивий високий нейротизм, бурхливо реагують на будь-які життєві події, емоційні, менш стійкі до стресу. Але в той же час це люди більш чуйні, динамічні. Високі бали свідчать про нейротизм.

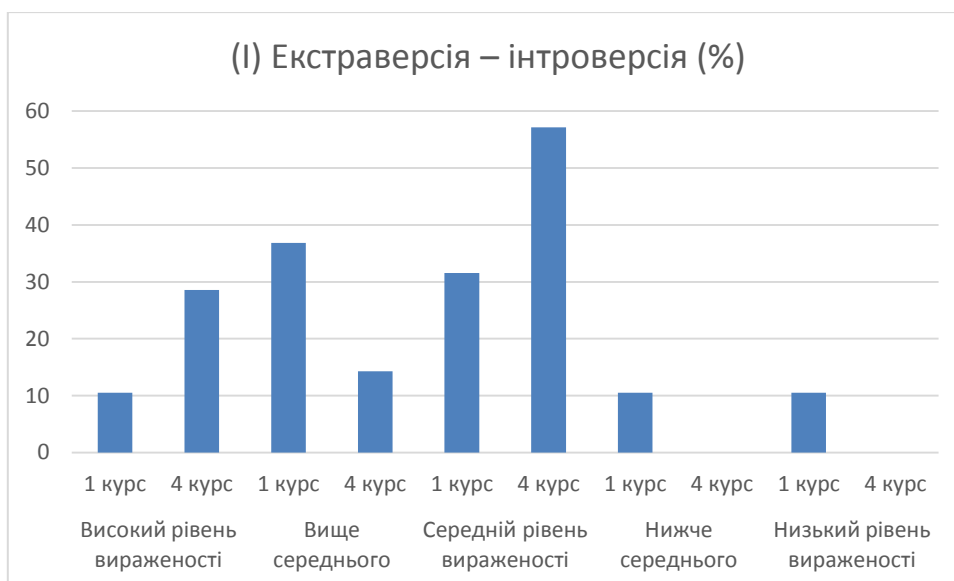
(III) Відкритість – закритість до нового досвіду. У першому випадку, людина легко сприймає все те нове, що з'являється навколо, демонструє допитливість, гнучкість і готовність до змін, зазвичай схильна до творчості. Але це може обернутися деякою «поверхневістю», нестійкістю переконань і інтересів. У другому випадку людина насторожено ставиться до всього нового і несподіваного, віддає перевагу стабільності, важко змінює свої принципи і переконання. Їй важко орієнтуватися в несподіваних ситуаціях, вона любить стабільність і прагне забезпечити її у своєму житті. Високі бали свідчать про відкритість до нового досвіду.

(IV) Усвідомленість – незібраність. Люди, які виявляють усвідомленість, характеризуються як старанні, пунктуальні, цілеспрямовані, надійні і наполегливі. Але іноді це обертається невиправданою упертістю, бажанням всіх і все контролювати, а також болісним переживанням провини через свої реальні або уявні помилки. Протилежний полюс – безтурботність, недбалість, нерішучість, лінь і любов до насолод. Але в той же час такі люди більш розслаблені, життєрадісні, приємні в спілкуванні, легко переносять проблеми і неприємності. Чим вище показник, тим яскравіше виражена усвідомленість.

(V) Доброзичливість – ворожість. У першому випадку людина доброзичлива, довірлива, готова до безкорисливої допомоги. Такі якості допомагають викликати прихильність до себе зі сторони оточуючих, хоча іноді оточуючі починають зловживати безкорисливістю. У другому випадку людина насторожена, недовірлива, схильна сприймати оточуючих як конкурентів. Вона не дає зловживати своєю довірою, нерідко відштовхує від себе оточуючих, своїми нескінченними підозрами. Високі показники свідчать про переважання доброзичливості.

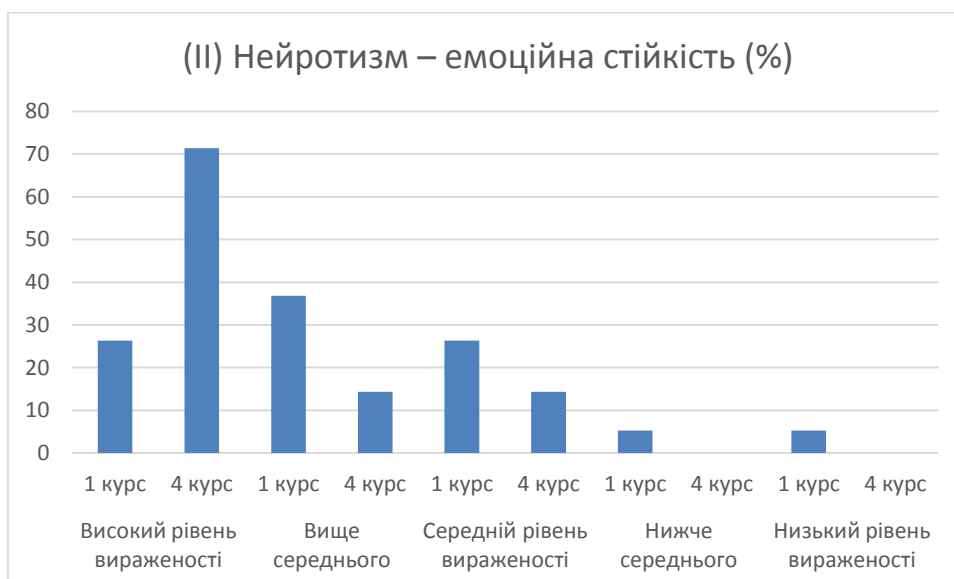
У результаті проведення емпіричного дослідження (методика «Велика п'ятірка особистісних якостей» (А. Г. Грецов)) було виявлено: високий рівень вираженості екстраверсії – 10,53% (1 курс), 28,57% (4 курс); вище середнього – 36,84% (1 курс), 14,29% (4 курс); нижче середнього – 10,53%

(1 курс); низький рівень вираженості екстраверсії на першому курсі – 10,53% (діаграма 2).

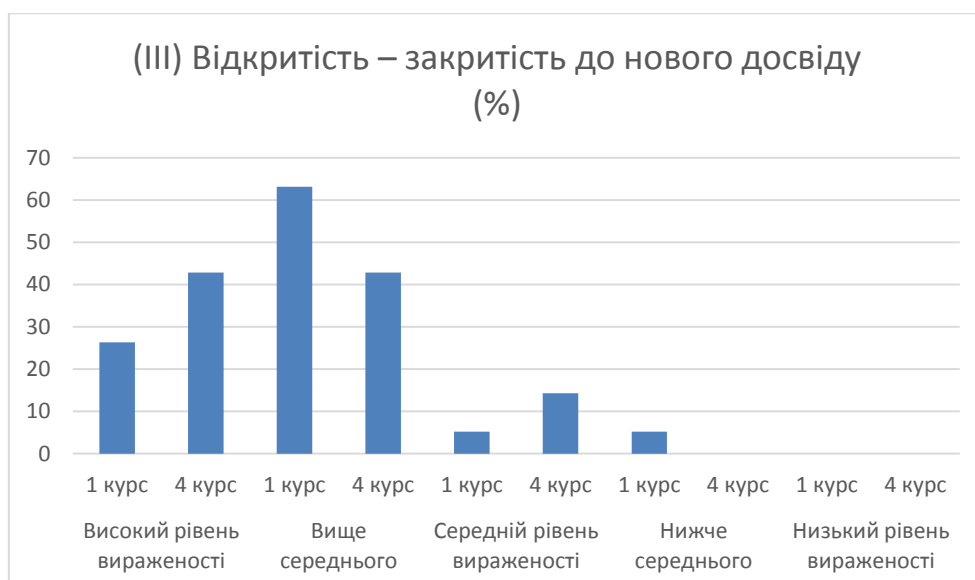
Результати констатувального дослідження (діаграма 2)

Результати дослідження свідчать (діаграма 3), що у здобувачів освіти четвертого курсу виявляються високі показники нейротизму (71,42%), а на першому курсі (26,32%).

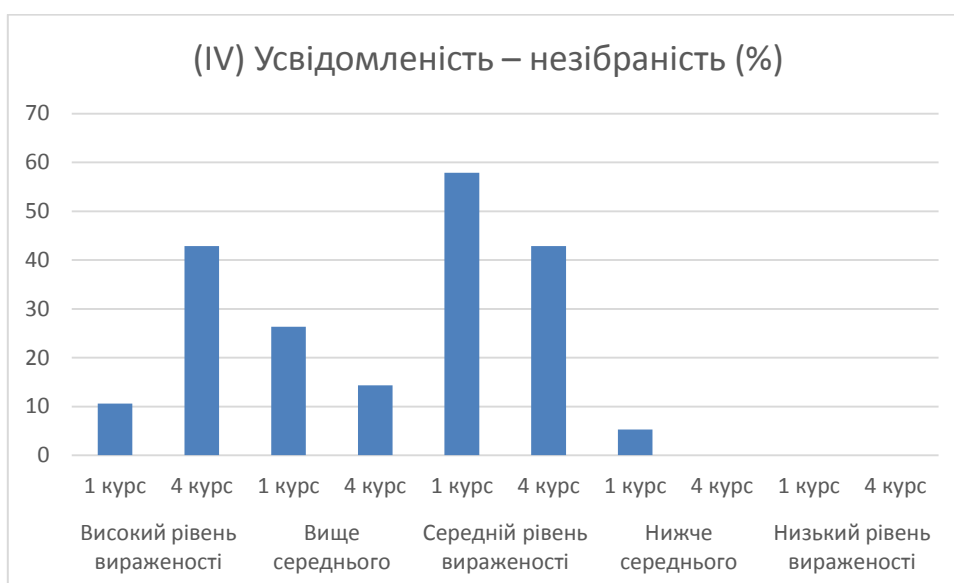
Рівні вираженості нейротизму – емоційної стійкості (діаграма 3)

Виявляються високі показники відкритості до нового досвіду (діаграма 4), високий рівень: 26,32% (1 курс), 42,86% (4 курс); вище середнього: 63,16% (1 курс), 42,86% (4 курс).

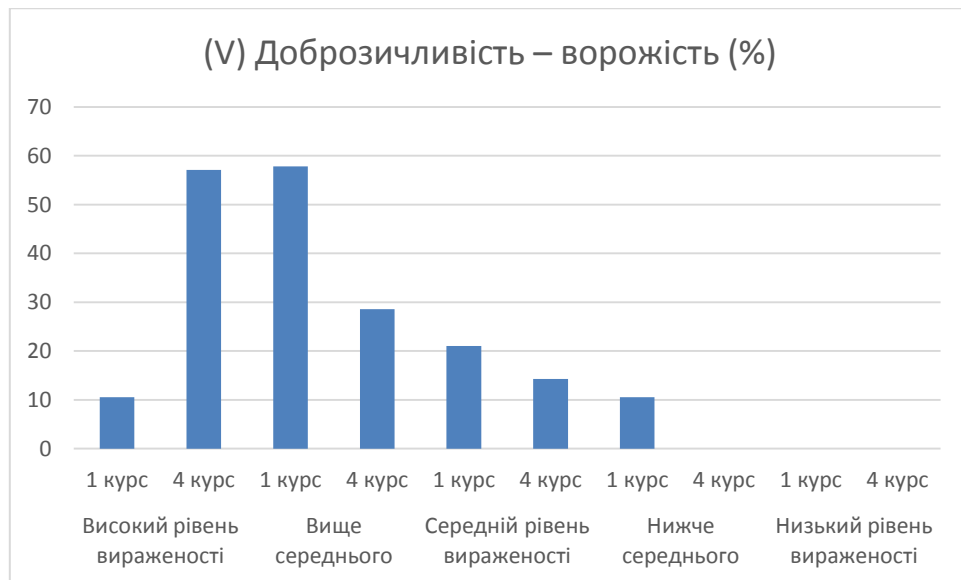
Рівні відкритості – закритості до нового досвіду (діаграма 4)

Яскраво виявляється високий рівень вираженості усвідомленості (методика «Велика п'ятірка особистісних якостей» (А. Г. Грецов)) на четвертому курсі – 42,86%, а на першому курсі – 10,53% (діаграма 5).

Рівні вираженості усвідомленості – незібраності (діаграма 5)

Спостерігаються такі рівні вираженості доброзичливості (діаграма 6), високий рівень вираженості – 10,53% (1 курс); 57,14% (4 курс); вище середнього – 57,89% (1 курс); 28,58% (4 курс).

Рівні вираженості доброзичливості (діаграма б)

Здобувачам освіти було запропоновано відповісти на деякі питання з анкети Н. М. Аксьонова. Результати констатувального дослідження свідчать, що переважна більшість здобувачів освіти першого (84,22%) і четвертого (57,14%) курсів здійснили вибір спеціальності («Психологія») на основі інтересу і схильності до професії.

5,26% (1курс) і 28,57% (4 курс) – бажання отримати вищу освіту; 14,29% (4 курс) – порада друзів та близьких; 5,26% (1 курс) – поступили в заклад вищої освіти «за компанію»; 5,26% (1 курс) – прохання батьків. Більшість здобувачів освіти першого (73,68%) і четвертого (85,71%) курсів упевнені в правильності вибору майбутньої професії; не можуть дати остаточної відповіді – 26,32% (1 курс) і 14,29% (4 курс). Переважна більшість здобувачів освіти першого (68,42%) і четвертого (57,14%) курсів планують працювати за спеціальністю; 31,58% (1 курс) і 42,86% (4 курс) вважають, що це буде залежати від обставин. Більшість здобувачів освіти першого (68,42%) і четвертого (57,14%) курсів змінили своє уявлення про обрану професію в процесі навчання в кращу сторону; не змінювали ставлення – 31,58% (1 курс) і 28,57% (4 курс); розчарувалися в обраній професії (4 курс) – 14,29%. Переважна більшість здобувачів освіти першого (63,16%) і четвертого (57,14%) курсів задоволена процесом навчання; майже задоволені – 36,84% (1 курс), 42,86% (4 курс).

Узагальнення результатів дослідження дозволило констатувати наступне:

1. На основі теоретичного аналізу визначено, що професійне самовизначення – це процес активної орієнтації суб'єкта у світі професій, пов'язаний із пошуком сенсу трудової діяльності, внутрішніми і зовнішніми конфліктами, професійними і життєвими кризами; це процес виборів, який періодично повторюється впродовж всієї професійної кар'єри людини. В структурну схему цього поняття входять такі компоненти: індивідуально-типологічні особливості особистості, уявлення про себе та світ професій, соціальні фактори.

2. У юнацькому віці період навчання у вищих закладах освіти характеризується освоєнням системи основних ціннісних уявлень, що характеризують дану професійну спільність, здобуттям професійних знань, умінь, навичок. Відбувається розвиток професійно-важливих особистісних якостей, починає формуватися професійна самосвідомість, професійна придатність. На стадії цілеспрямованої підготовки до обраної професійної діяльності динаміка професійного самовизначення в значній мірі починає визначатися дидактичною системою професійного навчання і характером взаємовідносин здобувачів освіти один з одним, з викладачами. Прийняття професійної ролі досягається тільки на четвертому році навчання, коли можна говорити про формування професійної самосвідомості. Рівень професійного самовизначення, задоволеність професією змінюються від курсу до курсу, що зумовлює появу до кінця навчання фахівців.

3. В емпіричному дослідженні психологічних особливостей професійного самовизначення в юнацькому віці було використано методики: вивчення статусів професійної ідентичності (А. А. Азбель, А. Г. Грецов); «Велика п'ятірка особистісних якостей» (А. Г. Грецов); деякі питання з анкети (Н. М. Аксьонова). На першому і четвертому курсів було виявлено, що майже половина досліджуваних має сформовану професійну ідентичність. Результати дослідження (методика «Велика п'ятірка

особистісних якостей» (А. Г. Грецов)) свідчать, що високий рівень вираженості екстраверсії (майже втричі) переважає на четвертому курсі, а також у них виявляються дуже високі показники нейротизму (майже втричі перевищують показники першого курсу), відкритості до нового досвіду; яскраво виявляється високий рівень вираженості усвідомленості (перевищує в чотири рази показники першого курсу); спостерігається високий рівень вираженості доброзичливості на четвертому курсі (суттєво перевищує показники першого курсу). За результатами анкетування (деякі питання з анкети (Н. М. Аксьонова)) було виявлено, що переважна більшість здобувачів освіти першого і четвертого курсів здійснили вибір спеціальності на основі інтересу до професії, вони упевнені в правильності вибору майбутньої професії та планують працювати за спеціальністю; переважна кількість досліджуваних змінили своє уявлення про обрану професію в процесі навчання в кращу сторону; на четвертому курсі є незначна кількість здобувачів освіти, яка розчарувалася в обраній ними професії; переважна більшість здобувачів освіти першого і четвертого курсів задоволена процесом навчання.

Результати дослідження свідчать, що рівень професійного самовизначення у здобувачів освіти четвертого курсу вище ніж у першого. Це обумовлено цілеспрямованою підготовкою до професійної діяльності. Високі показники нейротизму можуть заважати в майбутній роботі практичного психолога.

Список використаних джерел

1. Аксенова Н. М. Личностные характеристики эго-идентичности как фактор профессионального самоопределения студентов в вузе: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Иркутск, 2004. 18 с.
2. Аксенова Н. М. Особенности профессионального самоопределения студентов. URL:

<https://userdocs.ru/psihologiya/870/index.html?page=31> (дата звернения: 10.03.2021).

3. Альбуханова-Славская К. А. Жизненные перспективы личности. *Психология личности и образ жизни*. Москва, 1988. С. 137–145.

4. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте. Москва: Просвещение, 1968. 464 с.

5. Гинзбург М. Р. Психология личностного самоопределения: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.13. Москва, 1996. 60 с.

6. Гинзбург М. Р. Психологическое содержание личностного самоопределения. *Вопросы психологии*. 1994. № 3. С. 43–52.

7. Грецов А. Г. «Большая пятерка» личностных качеств. *Психологические тесты для старшеклассников и студентов*. URL: <https://www.litres.ru/a-azbel/psihologicheskie-testy-dlya-starsheklassnikov-i-studentov/chitat-onlayn/> (дата звернения: 05.03.2021).

8. Грецов А. Г., Азбель А. А. Методика изучения статусов профессиональной идентичности. *Узнай себя. Психологические тесты*. Санкт-Петербург, 2006. С. 143–155.

9. Деркач А. А., Назаров С. А. Профессиональное самоопределение: сущность, структура, содержание. *Профессиональное становление человека (теория, методы изучения, практика)*. 2018. №1. С 5–8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/professionalnoe-samoopredelenie-suschnost-struktura-soderzhanie/viewer> (дата звернения: 05.03.2021).

10. Зеер Э. Ф. Психология профессий. Екатеринбург: Деловая книга, 2003. 336 с.

11. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения. Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. 512 с.

12. Платонов К. К. Структура и развитие личности. Москва: Наука, 1986. 254 с.

13. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение. Москва: Институт практической психологии, 1996. 256 с.

14. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. Москва: Педагогика, 1973. 358 с.
15. Сафин В. Ф., Ников Г. П. Психологический аспект самоопределения личности. *Психологический журнал*. 1984. № 4. С. 65–68.
16. Толочек В. А. Современная психология труда. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 432 с.
17. Чумак В. В. Психологія праці. Харків: Видавництво Іванченка І. С., 2017. 159 с.
18. Шавир П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности. Москва: Педагогика, 1981. 96 с.

References transliterated

1. Aksenova N. M. Lichnostnye harakteristiki jego-identichnosti kak faktor professional'nogo samoopredelenija studentov v vuze: avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.07. Irkutsk, 2004. 18 s.
2. Aksenova N. M. Osobennosti professional'nogo samoopredelenija studentov. URL: <https://userdocs.ru/psihologiya/870/index.html?page=31> (data zvernennja: 10.03.2021).
3. Al'buhanova-Slavskaja K. A. Zhiznennye perspektivy lichnosti. Psihologija lichnosti i obraz zhizni. Moskva, 1988. S. 137–145.
4. Bozhovich L. I. Lichnost' i ejo formirovanie v detskom vozraste. Moskva: Prosveshhenie, 1968. 464 s.
5. Ginzburg M. R. Psihologija lichnostnogo samoopredelenija: avtoref. dis. ... d-ra psihol. nauk: 19.00.13. Moskva, 1996. 60 s.
6. Ginzburg M. R. Psihologicheskoe sodержanie lichnostnogo samoopredelenija. Voprosy psihologii. 1994. # 3. S. 43–52.
7. Grecov A. G. «Bol'shaja pjaterka» lichnostnyh kachestv. Psihologicheskie testy dlja starsheklassnikov i studentov. URL: <https://www.litres.ru/a-azbel/psihologicheskie-testy-dlya-starsheklassnikov-i-studentov/chitat-onlayn/> (data zvernennja: 05.03.2021).

8. Grecov A. G., Azbel' A. A. Metodika izuchenija statusov professional'noj identichnosti. Uznaj sebja. Psihologicheskie testy. Sankt-Peterburg, 2006. S. 143–155.

9. Derkach A. A., Nazarov S. A. Professional'noe samoopredelenie: sushhnost', struktura, sodержanie. Professional'noe stanovlenie cheloveka (teorija, metody izuchenija, praktika). 2018. #1. S 5–8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/professionalnoe-samoopredelenie-suschnost-struktura-soderzhanie/viewer> (data zvernennja: 05.03.2021).

10. Zeer Je. F. Psihologija professij. Ekaterinburg: Delovaja kniga, 2003. 336 s.

11. Klimov E. A. Psihologija professional'nogo samoopredelenija. Rostov-na-Donu: Feniks, 1996. 512 s.

12. Platonov K. K. Struktura i razvitie lichnosti. Moskva: Nauka, 1986. 254 s.

13. Prjazhnikov N. S. Professional'noe i lichnostnoe samoopredelenie. Moskva: Institut prakticheskoj psihologii, 1996. 256 s.

14. Rubinshtejn S. L. Problemy obshej psihologii. Moskva: Pedagogika, 1973. 358 s.

15. Safin V. F., Nikov G. P. Psihologicheskij aspekt samoopredelenija lichnosti. Psihologicheskij zhurnal. 1984. # 4. S. 65–68.

16. Toloček V. A. Sovremennaja psihologija truda. Sankt-Peterburg: Piter, 2008. 432 s.

17. Chumak V. V. Psicholohiya praci. Xarkiv: Vydavnyctvo Ivanchenka I. S., 2017. 159 s.

18. Shavir P. A. Psihologija professional'nogo samoopredelenija v rannej junosti. Moskva: Pedagogika, 1981. 96 s.